

Döntése az előbb részletezett érlelődési folyamat eredménye. Morális válságait megéltve és feldolgozva vergődik egyre magasabbra az isteni létrán. Az utolsó lökést ebben a folyamatban Hadassah halála jelenti. Asa Heshel megérti az isteni üzenetet, vándorlása véget ér. Visszatér a kiindulóponthoz, mint Calman Jacobi, a THE MANOR főhőse.

I. B. Singer A MOSKAT CSALÁD című regényének olvasása közben átélhetjük a műalkotás teljességének élményét.

Ez a totalitásélmény semmivel sem kisebb, mint a világirodalom más híres családrege-nyemél. Hozzájárul ehhez a cselekmény szer-
teázó bonyolultsága, a szereplők mesteri jellemzése, a háttérül szolgáló Lengyelország atmoszférájának hiteles érzékeltetése, az egész mű sodró epikai lendülete.

A dolgozat elején feltejt kérdésre tehát csak így válaszolhatunk: érdemes.

Ujvárosi Emese

EGY KELETLENGYEL EMIGRÁNS A „SZTYEPPEI HELLÁSZ”-RÓL

Jerzy Stempowski: W dolinie Dniestru i inne eseje ukraińskie; Listy o Ukrainie (A Dnyeszter völgyében és más ukrájnai esszék; Levelek Ukrájnról)
Összeállította Andrzej Stanisław Kowalczyk
LNB, Warszawa, 1992. 349 oldal

Jerzy Stempowski (1894–1969), a XX. századi lengyel esszéisztika kiemelkedő alakja még ismeretlen Magyarországon. Ukrájnai gyermekévei és varsói középiskolai tanulmányai után Krakkóban filozófiát, Münchenben orvostudományokat, Genfben, Zürichben és Bernben filozófiát és irodalomtörténetet hallgatott. Az antik és a keresztény történetfilozófiáról írta disszertációját. Bár műveltségesezménye az antikvitáson alapult, igen tájékozott volt a közgazdaságtanban és a modern társadalomtudományokban is.

A két világháború között kétetben is meg-

jelentek irodalomtörténeti tanulmányai, ezek tematikailag igen sokszínűek, a XIX. századi lengyel vigjáték, Dosztojevszkij lengyel regényalakjai (és a szerző lengyelutálata) mellett nagy figyelmet szentel a kortárs lengyel és külföldi avantgárd irányzatoknak.

Szűkebb és tágabb hazáját több fokozatban veszíti el. Mint varsói középiskolás diák, szabadkőműves apja útmutatásait követve egyforma ellenszenvvel figyeli az orosz dominanciával megalkuvó konformizmust és az erősödő nemzeti eufóriát. Az új Lengyelország is csalódást hoz számára, nemcsak a keleti területek elvesztése miatt, hanem azért is, mert nem tud felnőni a különböző kultúrák egyenjogúságára épülő Jagello-eszményhez. Ijesztő történelmi-politikai folyamatok indulnak meg, melyeknek végpontján Stempowski egy homogén etnikumú, elszigetelt Piast-Lengyelországot lát. De két évtizeddel később ezt az országot is örökre el kell hagynia.

1939 szeptemberében Magyarországra menekül, kórházba kerül, majd egy felső-tiszai fogadóban tölti a telet. 1940 tavaszán Budapestre utazik, aztán megy tovább, Jugoszlávián és Olaszországon át Svájcba. A londoni emigráns kormány svájci képviselője, a párizsi *Kultura* című lengyel folyóirat állandó munkatársa. Útinaplója és LA TERRE BERNOISE (1954) című műve mellett életében már csak egy kötet válogatás jelenik meg tőle ESSZÉK KASSZANDRÁNAK (1961) címmel.

Stempowski egy igen bonyolult szellemi alakzat képviselője, melynek megértéséhez a mai Magyarországon használatos kategóriák nem nyújtanak segítséget. A tételes vallástól távol álló konzervatív liberális, függetlenségpárti, de bizalmatlan minden állami képződ-ménnyel szemben, mert minden állam valamiféle általa létrehozott propagandisztikus látszatvilágban véli felfedezni cselekvési terét. A függetlenség kivívásának útját pedig – más emigránscsoportoktól eltérően – nem a Moszkvával a szomszéd népek rovására történő egyezkedésben, hanem a lengyel-ukrán-belorusz-litván érdekegyeztetésben látja, melynek alapfeltétele, hogy Lengyelország mondjon le az esetleges hegemoniátorekvésekről és a messianisztikus elképzelésekről. Meggyőződéses antikommunista, aki azonban nem keleti despotizmust, hanem a nyugat-európai nemzetállamokban elvégzett

erőszakos homogenizálás durvább változatát látja a Szovjetunióban. Szovjetellenes, s mint a *Kultura* munkatársa, nagy szerepet játszott abban, hogy a hatvanas évek orosz ellenzéki íróit Nyugat-Európában is megismerjék (ő fordította lengyelre a ZSIVAGO DOKTOR-t). A festészet, Sztravinszkij és a kínai opera iránt is érdeklődő „kozopolák”, ugyanakkor a keletlengyel emigráció ukrainai iskolájának Stanisław Vincenz mellett legnagyobb esszéistája, aki még minden „kozopolák” legfőbb patrónusában, Joseph Conradban is ukrainai eredetű szellemi impulzusokat fedez fel (ilyen a más kultúrák belső megértésének képessége). Európa Kasszandrája, aki a modern nagyvárosban is képes megkülönböztetni a letelepült népek leszármazottait a népvándorlás korabeli martalócok vadászatot és kollektivitást kedvelő, a fürdőktől idegenkedő kései utódaitól. Hú marad az antikvitáshoz, de az antikvitás szellemiségét nem Európa leghíresebb műemlékeiben, hanem a Fekete-tengertől északra elterülő „sztyeppei” vagy „fekete Hellász” ősi földműves kultúrájában és a Keleti-Kárpátok hucul pásztorvilágában találja meg. Közép-európai regionalistának is vélhetnénk, de vajon mi köze a bécsi kávéházak kultuszának a Fekete-tenger melléki antik kultúra ihlette ukrán emigráns lirához?

A lengyel irodalomban két, egymással ellentétes mítosz képződött Ukrajnáról. Egyesek a testvérgyilkos öldöklés poklát, mások a „nemesi fészék” idilljét, az elveszett paradicsomot látják benne. Stempowski mindkét interpretációs kategóriát szükségesnek találja. Bár egyes írásaiban megfigyelhetők az idealizálás tendenciái, szemlélete távol áll a birtokából elűzött nemesemberétől. Statisztikai adatokban gazdag tanulmányt ír az ukrán kisebbség helyzetéről, és mélyen átgondolja a térséget megosztó politikai konfliktusokat.

Nem, Ukrajna nem volt idill, hiába keresnénk a szomorú történet értelmét az „antikvitás bölcsességében”. Elvesztése mégis elviselhetetlen hiányérzetet kelt, talán azért is, mert – mint Stempowski írja – „*a lengyeleknek, amikor a háború és a forradalom zűrzavarában elhagyták Ukrajnát, nem volt idejük elbúcsúzni tőle. Talán még nem is vált el tőle végleg mindenki. Ha*

elkalandozik a figyelmem, még hallani vélem egy-egy pillanatilag a lankás dinnyeföldek délidei csendjét és a tölgyek susogását az ukrainai ligetekben”.

Keveset írt, idegen volt tőle a sikerirók erőszakos önmegvalósítása (ki nem állhatta Gombrowiczot, mert szerinte arroganciája fordított arányban állt tehetségével). Soha nem lépett át a fikciós próza területére. Kiterjedt levelezést folytatott (ebből Kowalczyk már kiadta a párizsi *Kultura* főszerkesztőjének, Jerzy Giedroycnak küldött anyagot), és ideális beszélgetőpartner volt. EGY RÁÉRŐS JÁRÓKELŐ JEGYZETEI címmel állandó rovata volt a párizsi folyóiratban. Arisztokratikus kívülálló maradt, a mindennapi élettől távoli, szkeptikus megfigyelő.

A Dnyeszter-völgyi idill felmutatásával Stempowski nemcsak más nemzetek és hagyományaik megbecsülésére tanít. Mint Kowalczyk írja utószavában, „*a lengyel kultúra ukrainai kalandjait végigkísérve azt kérdezi, mi a kultúra mint a megértés területének értelme. Kultúránk visszaszorulása és vonzerejének elvesztése azt mutatja, hogy érthetlenné vált mások számára, elvesztette egyetemességét. Az a veszély fenyegette, hogy csak egyetlen etnikai csoport körében olvasható jelek ábécéjévé válik. Az ilyen kultúra törzsi ritus lesz, nemzeti misztérium. Ez a fajta izoláció egyáltalán nem integrálja a nemzetet, mert sokan vannak, akik nem törődnek bele abba, hogy kulturális gettóban vegetáljanak, és elhagyják azt. Stempowski tehát nemcsak azt kérdezi, milyen sorsra jutott a nagy hagyomány a méltatlan örökösök kezén, hanem azt is, mi mondanivalója van Lengyelországnak Kelet-Európa más nemzetei számára*”.

Végül néhány szót a kötet szerkesztőjéről és kiadójáról. Andrzej Kowalczyk a Varsói Egyetemen tanít. Két könyve jelent meg, a XX. századi lengyel esszéről írt monográfiája és egy Szavinkov-életrajz. Stempowski esszé-kötetét a Közép-európai Egyetem kutatási programja keretében állította össze, kiadását a varsói Báthori-alapítvány támogatása tette lehetővé. Az LNB pedig Kowalczyk saját kiadója, Gombrowicz Jerzy Giedroycnak írt levelei is itt fognak megjelenni. A tapasztalatok azt mutatják, nem haszontalan, ha egy irodalomtörténésznek kiadója is van.

Pálfalvi Lajos